

GESCHIEDENIS INZICHT

Vakkennis en didactiek voor het basisonderwijs

2^e editie

Jan de Bas & Frank Brinkman

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via www.boomstudent.nl toegang tot het online materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan deze tweede editie. Na activering van de code is het online materiaal twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op boomdocent.nl.

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

Foto's omslag: buro Gom, Arnhem

Opmaak binnenwerk: Holland Graphics, Amsterdam

© 2026 Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining or machine learning for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 978 90 2447418 9

NUR 846

www.boomstudent.nl

www.boom.nl/hogeronderwijs

Voorwoord

‘Het leven kan alleen achterwaarts begrepen worden, maar het moet voorwaarts worden geleefd.’

SØREN KIERKEGAARD

Als leerkracht in het basisonderwijs hoef je niet per se alles van geschiedenis te weten – dat is immers onmogelijk. Wel is het belangrijk over een goede basis te beschikken, zodat je de grote lijnen in het verleden voor ogen hebt en weet hoe je het historisch bewustzijn bij leerlingen kunt vergroten. Geschiedenis kan mensen houvast geven in de wereld om hen heen.

Geschiedenis InZicht is een boek dat jou als groepsleerkracht kan helpen goed geschiedenisonderwijs te geven. We hebben ons best gedaan om een compact, helder en goed leesbaar boek te schrijven, met als doel de geschiedenis van Nederland zo toegankelijk mogelijk te maken. *Geschiedenis InZicht* is bestemd voor pabostudenten en groepsleerkrachten.

Dit is de tweede editie van het boek. Het bevat een gloednieuwe indeling van de geschiedenis in zes tijdvakken. Nieuwe didactische inzichten zijn erin verwerkt. Ook de tweede editie van dit boek kwam tot stand met medewerking van een aantal meelezers, die uiterst waardevolle adviezen gaven: Arie Bijl, Sietske Dreschler, Maunier Fouad, Pim van der Helm, Vincent Hoeks, Albertien Lunning, Wesley van Meir, Almut Sommer, Celeste van Veenen, Robbert van de Weetering en Shirley Zwepink willen we hartelijk danken voor hun tips en tops. Verder mogen de vele Saxion-studenten die een bijdrage leverden niet onvermeld blijven. Zonder de feedback van al deze meelezers was dit boek er niet gekomen. We zijn hen daarom uiterst dankbaar voor hun bijdragen aan de nieuwe editie van *Geschiedenis InZicht*.

Jan de Bas en Frank Brinkman
Voorjaar 2026

Inhoud

Inleiding	9
DEEL I De zes tijdvakken	13
1 De tijd van jagers en boeren (voor de introductie van het schrift)	14
Inleiding	16
1.1 Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen	17
1.2 Terugblik	26
Meerkeuzevragen	27
2 De tijd van de oude rijken (3000 v.Chr.-500 n.Chr.)	30
Inleiding	33
2.1 De verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur	33
2.2 Het ontstaan van wetenschappelijk denken en ideeën over burgerschap	43
2.3 De verspreiding van monotheïstische godsdiensten: jodendom en christendom	46
2.4 Terugblik	48
Meerkeuzevragen	50
3 De tijd van standen en steden (500-1500)	54
Inleiding	57
3.1 De verspreiding van monotheïstische godsdiensten	58
3.2 Het ontstaan van een standensamenleving	63
3.3 De groei van handelsnetwerken en steden	75
3.4 Het begin van staatsvorming en centralisatie	81
3.5 Nieuwe ideeën over de mens	84
3.6 Terugblik	85
Meerkeuzevragen	88

4 De tijd van pakhuizen en plantages (1500-1800)	90
Inleiding	94
4.1 Nieuwe ideeën over de mens	95
4.2 De Opstand en het ontstaan van de Republiek	99
4.3 Europese expansie en mensenhandel tussen werelddelen	107
4.4 Verstedelijking en culturele bloei in de Republiek	113
4.5 Groeiende belangstelling voor wetenschap en uitvinding van nieuwe technieken	126
4.6 De Verlichting en het streven naar vrijheid en gelijkheid	129
4.7 Terugblik	133
Meerkeuzevragen	137
5 De tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)	140
Inleiding	143
5.1 De Industriële Revolutie	144
5.2 Emancipatiebewegingen en parlementaire democratie	147
5.3 De opkomst van nationalisme en modern imperialisme	152
5.4 Terugblik	162
Meerkeuzevragen	163
6 De tijd van wereldoorlogen en mensenrechten (1900-heden)	166
Inleiding	171
6.1 De opkomst en toepassing van totalitaire ideologieën	172
6.2 Ontstaan van totale oorlog en genocide	185
6.3 Dekolonisatie	192
6.4 Blokvorming en samenwerking rond wereldproblemen	193
6.5 Groei van welvaart en diversiteit	203
6.6 Het ontstaan van een informatiesamenleving	208
6.7 Terugblik	212
Meerkeuzevragen	216
DEEL II Didactiek	219
7 Geschiedenis op de basisschool	220
Inleiding	222
7.1 Historisch bewustzijn en historisch tijdsbesef	223
7.2 Historisch redeneren en historische bronnen	225
7.3 Tijdvakken, tijdbalk en canon	231
7.4 Kerndoelen, tussendoelen, lesdoelen en leerlijnen	237

7.5	Geschiedenis en rijke taal	238
7.6	Toetsing, evaluatie en reflectie	240
7.7	Terugblik	245
	Meerkeuzevragen	246
8	Beeldgereedschappen	248
	Inleiding	250
8.1	De betekenis van beeldgereedschappen	250
8.2	Media	253
8.3	Werkvormen	265
8.4	Terugblik	278
	Meerkeuzevragen	280
9	Acht kenmerken van een goede geschiedenisles	282
	Inleiding	284
9.1	Acht kenmerken van een goede geschiedenisles	285
9.2	Drie voorbeeldlessen	291
9.3	Terugblik	302
	Meerkeuzevragen	303
10	Geschiedenis en het jonge kind	304
	Inleiding	306
10.1	Historisch bewustzijn van jonge kinderen	306
10.2	Beeldgereedschappen voor jonge kinderen	308
10.3	Geschikte thema's voor jonge kinderen	314
10.4	Terugblik	316
	Meerkeuzevragen	317
11	Thematisch geschiedenisonderwijs	318
	Inleiding	320
11.1	Voorwaarden en eigenschappen	320
11.2	De schoolomgeving	325
11.3	Vrouwen in de geschiedenis	328
11.4	Kolonisatie en slavernij	334
11.5	Kunstgeschiedenis	339
11.6	Kinderarbeid	349
11.7	Sportgeschiedenis	352
11.8	Terugblik	356
	Meerkeuzevragen	358

12 Geschiedenis en andere vak- en vormingsgebieden	360
Inleiding	362
12.1 Wereldoriëntatie en multiperspectivisch handelen	364
12.2 Vakintegratie	367
12.3 Maatschappelijke verhoudingen en staatsinrichting	369
12.4 Burgerschapsvorming	370
12.5 Educaties	372
12.6 Filosoferen met kinderen	378
12.7 21e-eeuwse vaardigheden	379
12.8 Terug- en vooruitblik	381
Meerkeuzevragen	383
Literatuur	387
Genoemde kinder- en jeugdboeken	393
Personenregister	395
Zakenregister	398
Over de auteurs	416

Inleiding

Wanneer verlieten de Romeinen ons land? Hoe begon de Nederlandse Opstand? Wat kenmerkte het leven van gewone mensen rond 1900? Waarom brak de Tweede Wereldoorlog uit? Wie was Willem Drees? Wat hield de verzuiling in? Dit zijn geschiedenisvragen die afgestudeerde pabo-studenten moeten kunnen beantwoorden.

Geschiedenis InZicht heeft een dubbelfunctie: het biedt zowel de vakinhoud als de informatie, inzichten en handvatten die je als aanstaande groepsleerkracht nodig hebt om geschiedenisonderwijs te geven op de basisschool. In dit boek worden niet alleen politieke en sociaaleconomische onderwerpen besproken, maar ook de culturele, kunstzinnige en psychologische kanten van de geschiedenis. We besteden aandacht aan het dagelijks leven in vroegere tijden om zo een schets te geven van de mensen achter de geschiedenis. Zo kan 'InZicht' worden verkregen in de achtergronden van het handelen en denken van mensen in het verleden.

Dit boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden in zes hoofdstukken de zes tijdvakken behandeld waarin de Nederlandse geschiedenis is opgedeeld. Deze tijdvakken worden beschreven aan de hand van vragen. Per tijdvak zijn dit andere vragen, maar ze hebben altijd iets te maken met twee grote historische vragen: wie was er in 'Nederland' de baas? En hoe kwamen 'Nederlanders' aan hun eten? We plaatsen de aanduiding 'Nederland' tussen aanhalingstekens, omdat er niet altijd sprake was van een staat of natie die Nederland werd genoemd: we schrijven dan ook over de 'Lage Landen'. Bij elk tijdvak zijn de vensters genoemd die samen de Canon van Nederland vormen. Aan het begin van elk tijdvakhoofdstuk worden voor dat tijdvak belangrijke namen, begrippen en jaartallen opgesomd.

Het tweede deel van *Geschiedenis InZicht* bestaat ook uit zes hoofdstukken en gaat over de didactiek van het vak geschiedenis op de basisschool. Hierin is onder andere aandacht voor: historisch bewustzijn en tijdsbesef, historisch redeneren, geschiedenis en het jonge kind, de Canon van Nederland, doelen en kerndoelen van geschiedenis (tijd), beeldgereedschappen (werkvormen en media), de opbouw van een les aan de hand van acht kenmerken voor een goede geschiedenisles, thematisch lesgeven bij geschiedenis, geschiedenis en vakoverstijgend onderwijs, en burgerschapsvorming.

Kortom: in deel II wordt aandacht besteed aan de didactiek waarover je als leerkracht tegenwoordig bij geschiedenis dient te beschikken.

Alle twaalf hoofdstukken in dit boek worden afgesloten met een terugblik en meerkeuzevragen. In de terugblik worden de vragen die aan het begin van het hoofdstuk werden gesteld beknopt beantwoord. Tevens staan in het boek afbeeldingen die de tekst ondersteunen en zo een bijdrage leveren aan de kennisverrijking en het historisch ‘InZicht’ van de lezer.

Wanneer je de inhoud van dit boek hebt eigen gemaakt, bezit je een goede ondergrond om op de basisschool met succes te werken aan het behalen van de kerndoelen over tijd die horen bij het leergebied ‘mens en maatschappij’.

Online studiemateriaal

Op de website bij dit boek vind je de antwoorden op de meerkeuzevragen uit het boek en links naar relevante websites.



DEEL I

De zes tijdvakken

A prehistoric cave painting on a textured, light-colored rock surface. The scene is filled with various depictions: a large red bull with blue horns and a blue body, a white horse with blue outlines, a brown horse, and several handprints in yellow and red. The background is a mix of natural rock tones and painted colors.

De tijd van jagers en boeren (voor de introductie van het schrift)

HISTORISCHE ONTWIKKELING

1 Ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen

CANONVENSTER

Hunebedden, de eerste boeren

Trijntje, de jagers-verzamelaars



JAARTALLEN

250.000 v.Chr.	jagers-verzamelaars laten sporen na bij Maastricht; begin Steentijd
14.000-8500 v.Chr.	rendierjagers
8000 v.Chr.	einde laatste IJstijd
5300-4900 v.Chr.	eerste boeren in de Lage Landen (bandkeramiekers)
3400-2500 v.Chr.	hunebedbouwers (trechterbekercultuur)
2100 v.Chr.	einde Steentijd (in de Lage Landen)
2100-700 v.Chr.	Bronstijd (in de Lage Landen)
700-50 v.Chr.	IJzertijd (in de Lage Landen)
50 v.Chr.	Romeinen veroveren Gallië

ONDERWERPEN EN BEGRIPPEN

jagers	rendieren
verzamelaars	rituelen
homo erectus	kampen
homo sapiens	boeren
grotschilderingen	dorpen
goden	boerderijen
hiernamaals	akkerbouw
kleitabletten	aardewerk
vuursteen	hunebedbouwers (trechterbekercultuur) in Drenthe
Steentijd	bandkeramiekers in Limburg
Prehistorie	Bronstijd
archeologen	IJzertijd
rendierjagers	
nomaden	

Inleiding

In dit hoofdstuk worden de volgende vragen beantwoord:

- > Hoe kwamen mensen tot de komst van de Romeinen aan hun eten?
- > Waarom gingen mensen op een vaste plek wonen?
- > Hoe gingen mensen om met de dood en welke functie hadden hunebedden eigenlijk?
- > Hoe leefden de eerste mensen in het huidige Nederland?

1.1 Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen

De geschiedenis begint wanneer de eerste mens op aarde verschijnt. Dit gebeurde waarschijnlijk vijf tot vier miljoen jaar geleden in Afrika. De eerste mensen stamden zeer waarschijnlijk af van mensenapen. In het onderzoek naar het ontstaan van de mens wordt uitgegaan van een spontaan ontstaan en een progressieve ontwikkeling (evolutie) van het leven. Er zijn ook mensen die, ondanks wetenschappelijke vondsten, geloven dat de mensheid slechts een paar duizend jaar oud is. Zij zijn ervan overtuigd dat de aarde en de mens door God zijn geschapen en baseren zich bijvoorbeeld op de Bijbel of de Koran. Er zijn ook mensen die geloven in de evolutie van het leven, maar ervan uitgaan dat God het leven heeft gewild en geschapen.



Figuur 1.1 De homo erectus was waarschijnlijk de eerste mensensoort die Afrika verliet

1.1.1 De homo erectus

Circa twee miljoen jaar geleden leerde een van de eerste soorten mensen rechtop lopen. Dit was de homo erectus. Zijn beenderen waren dikker dan die van zijn voorgangers en hij had geen kin. De homo erectus gebruikte gereedschappen, zoals de vuistbijl. De eerste mensen leefden van de natuur. Waarschijnlijk aten ze vruchten en zaden. Ze gingen gezamenlijk op jacht. De homo erectus was de eerste menssoort die Afrika verliet en zich verspreidde over de aarde. Over zijn manier van samenleven hebben archeologen nauwelijks informatie kunnen verzamelen.

Archeologen doen onderzoek naar de prehistorische mens, de mens die

TOT 3000 VC

3000 VC-500

500-1500

1500-1800

1800-1900

1900-HEDEN

nog niet kon schrijven. Ze reconstrueren diens leven aan de hand van bronnen zoals fossiele botten, gebruiksvoorwerpen, gereedschappen, sieraden en wapens.

1.1.2 De homo sapiens

Uit de homo erectus ontstond tussen tweehonderdduizend en honderdduizend jaar geleden de huidige mens: de homo sapiens, de denkende mens. De homo sapiens wordt zo genoemd omdat hij een veel grotere schedel en hersenomvang had dan zijn voorgangers. De mens werd zelfstandiger. Hij maakte gereedschappen voor de jacht, zoals pijlen en bogen. Voor het verzamelen vervaardigde hij manden en voor het vissen maakte hij speren.

De denkende mens sprak een eigen taal. Hij maakte beeldjes, die hij als godheid vereerde. De homo sapiens verspreidde zich over de aarde en kon zich beter dan oudere menssoorten aanpassen aan de leefomstandigheden. De homo sapiens ging heersen over de aarde. Volgens de historicus Yuval Harari (2014) kon dat omdat hij zich een fictieve wereld kon voorstellen. Zo was hij in staat om in grotere groepen te functioneren met een gemeenschappelijk (verzonnen) verhaal: een verhaal dat hem geestelijk sterker maakte en het leven zin gaf. Zo'n veertigduizend jaar geleden verscheen de homo sapiens in het huidige Europa. Dit was de cro-magnonmens, vernoemd naar de plaats in Frankrijk waar zijn overblijfselen werden gevonden.

De denkende mens trok van plaats naar plaats: er werd gejaagd, gevestigd en er werden zaden en vruchten verzameld. De homo sapiens leefde in koude klimatologische omstandigheden en beschermde zich met huiden tegen regen en kou. 140.000 jaar geleden bedekte ijs een deel van Nederland, waardoor in het midden van het land stuwwallen ontstonden. Het schuivende ijs liet grote zwerfkeien achter. In de koude gebieden van Europa werd er vooral op rendieren gejaagd. Het vlees, de botten en de huid van de dieren werden gebruikt als voedsel en voor kleding, schoeisel, tenten en gereedschap. Rendierjagers aten ook vis om te overleven. Van vuursteen maakten ze gereedschap en speerpunten.

Tijdens de jacht woonden groepen rendierjagers in tentenkampen. Een groep telde circa 25 mensen. De groepen vormden samen een stam, ook wel een clan genoemd, die uit zo'n vijfhonderd leden bestond. De beschikbaarheid van voedsel bepaalde de grootte van de groep. De groepen zullen ongeveer dezelfde taal hebben gesproken en contact met elkaar hebben onderhouden. Het is goed mogelijk dat mannen en vrouwen van verschillende groepen rendierjagers samenleefrelaties met elkaar hadden. De rendierjagers vereerden waarschijnlijk natuurgoden. Die wilden ze gunstig stemmen, zodat de jacht of visvangst beter zou verlopen.



Figuur 1.2 Een rendierjager met zijn vangst

Zo'n tien- tot achtduizend jaar geleden begon de temperatuur op aarde te stijgen. De temperatuurstijging in de Prehistorie zorgde voor een stijging van de zeespiegel, die op sommige plaatsen meer dan honderd meter bedroeg. Diverse diersoorten stierven daardoor uit of trokken naar andere gebieden, zoals de wolharige mammoet. Het warmere weer bood kansen voor de mens om op andere dieren te gaan jagen, zoals herten. In 1997 werd bij een spoorlijn in Hardinxveld-Giessendam het skelet van een vrouw – 'Trijntje' – uit ca. 5500 voor Christus opgegraven. Haar skelet is het oudste complete exemplaar ooit in de Nederlandse bodem aangetroffen. De prehistorische mensen leidden geen luxe leven; ze waren zeer afhankelijk van de natuur.

1.1.3 De eerste nomadische en sedentaire samenlevingen

De oudste sporen van akkerbouw stammen uit ongeveer 9000 voor Christus en de eerste sporen van veeteelt uit 7500 voor Christus. De overgang van jagen en verzamelen naar landbouw verliep relatief snel, al ging het om een periode van honderden jaren. Dit proces vond ongeveer gelijktijdig in verschillende delen van de wereld plaats.

Deze overgang van jagen en verzamelen naar landbouw wordt wel de agrarische revolutie genoemd, maar je kunt beter spreken van een evolutie: een geleidelijke aanpassing aan de omstandigheden. Deze ontwikkeling vond plaats in de Jonge Steentijd: het Neolithicum. Dit proces heet ook wel de neolithische revolutie. De aanwezigheid van wilde granen (zoals gerst) en wilde dieren (zoals runderen en geiten) maakte deze evolutie mogelijk. De agrarische revolutie kondigde zich het eerst aan in het Nabije Oosten

(het huidige Midden-Oosten). Vanuit dit vruchtbare gebied verspreidde de nieuwe 'sedentaire' leefstijl zich. Dit woord komt van het Latijnse *sedere*, dat 'zitten' betekent.



Figuur 1.3 De wijze waarop de landbouw zich na 9000 voor Christus verspreidde

De bandkeramiekers waren de eerste mensen die in Nederland landbouw bedreven. Zij lieten bolvormige keramieken potten achter die waren versierd met banden, vandaar hun naam. De bandkeramiekers vestigden zich omstreeks 5300 voor Christus in wat nu Zuid-Limburg is, bij Sittard. Ze stichtten er dorpjes omringd door akkers; in de nabijgelegen beken en rivieren werd gevestigd. Er zijn restanten van 28 van zulke dorpjes gevonden. Door de landbouw konden de bandkeramiekers zich specialiseren in bepaalde activiteiten, zeg maar beroepen. De een bleek goed in pottenbakken, de ander in het maken van ovens en weer een ander blonk uit in het vervaardigen van vuistbijlen of vuurstenen sikkels.

De sedentaire samenleving werd anders georganiseerd dan het leven in de nomadische stammen. Zo woonden bandkeramiekers niet in tenten van dierenhuiden, maar in rechthoekige huizen van klei en leem met rieten daken. De huizen waren tussen de twintig en dertig meter lang en ongeveer zes meter breed. De dorpen bestonden aanvankelijk uit ongeveer vijf en later uit wel twintig boerderijen. Op de akkers daaromheen verbouwden de bandkeramiekers graansoorten als emmer, erwten en linzen. Uit opgravingen blijkt dat zij vooral plantaardig voedsel aten, maar ze hielden ook vee, zoals varkens, runderen en geiten. Het vee graasde in de zomer op veldjes buiten het dorp. De bandkeramiekers deden ook aan jacht en visserij. Een jachtuitrusting bestond uit pijlen en speren, en er werd gevestigd met een soort hengel.